

”וַנִּתְּנֵי לָכֶם רְעִים כְּלִבֵּי, וְרָעוּ אֶתְכֶם דְּעָה וְהִשְׁבִּיל”

(ירמיהו ג, טו)

”בדורות הבאים, כאשר תסתלק הקנאה ותאוות השררה

יסתפקו כל בני ישראל בו [במשנה תורה] לבדו”

(רבנו, אגרת לתלמידו ר' יוסף).

”לי נדמה כי מחמת הניתוק מתורת רבנו הגדול

לכל ענפיה רבתה השחיתות בכל ענפי החיים”

(הגר"י קאפח, הקדמה לספר קורבנות).

חוט של דעת

על נגיעתו העמוקה של משנה תורה בהווית החיים

יוחאי מקבילי.

נוסח מקוצר. פורסם במלואו לראשונה בכתב העת ”מסורה ליוסף”, פסח תשס”ד

ראשי פרקים:

א. פתיחה

ב. קבלת המצוות

ג. ממדע לדעה [בדילוג]

ד. קריאה להכרה [בדילוג]

ה. חיים ואהבה

ו. הליכות משנה תורה

ז. על חירות ואחריות

ח. פסח - פדות נפשנו

א. פתיחה

בשנה הבאה, תשס"ה, ימלאו 800 שנה לפטירתו של הנשר הגדול: רבנו משה בן מימון – הרמב"ם.¹ אין צורך להכביר במילים על מי שהאיר באור יקרות את התורה ואת חכמת עולמה. מבין יצירותיו הנפלאות, אין ספק כי מפעלו המונומנטלי הוא משנה תורה – סיכום כל תורה שבעל פה. מפעל פלאות של איש אחד בכתיבה חיה של כלליה ופרטיה של תורת ה' במעשה ובמחשבה.²

במאמר זה אנסה לעמוד על משמעותו של ספר ה"מקבץ לתורה שבעל פה כולה" כלשונו של המחבר בהקדמתו למשנה תורה,³ ולמסר הרלוונטי הנובע מסיכומה של התורה, ויותר מכך מלימוד משנה תורה, על החיים: המעשה, ההבנה והתודעה.

ב. קבלת המצוות

המנסה לעמוד על עומק שבילי מחשבתו של הרמב"ם, ספק אם יצליח, אם ימנע מלהקדיש שימת לב מיוחדת למושג "דעה". מושג זה המוגדר יותר מאשר פעם אחת במשנה תורה (במורה הנבוכים אף הוקדש פרק להבהרתו), ומשמש כבריח מקצה לקצה במשנה תורה, הוא סוד קריאתו של הרמב"ם להכרת ה'.

כדי להבין לאשורם דברים אלו, במסגרת מאמר זה, נתבונן בתמציתיות על רמות קבלת האדם את חובתו, כפי כוחו.

הרמה הראשונה היא רמת המעשה, עשיית המצוות, שהרי מצוות אינן צריכות כוונה (מלבד מצוות שכל כולן מחשבה): "אכל מצה בלא כוונה, כגון שאנסוהו גויים לאכול - יצא ידי חובתו".⁴ בית הדין אף כופה על האדם לעשות את המוטל עליו, וכן כופים על הציבור. במקרים חריגים מטרת הכפייה על האדם תהא אף לרצות (!) את

¹ נראה כי הדעה המסתברת ביותר על תאריכי שנותיו של הרמב"ם היא (1138 דתתצ"ח - 1204 כ' טבת דתתקס"ה).

² המובאות ממשנה תורה הם עפ"י נוסח 'מכון ממרא' (www.mechon-mamre.org – נוסח רוב כת"י תימן). במקום שיש חילופי נוסח משמעותיים הם עפ"י נוסח כתבי היד הן במהדורת הגר"י קאפח והן במהדורת "יד פשוטה" לרב רבינוביץ'. ההפניה למספור ההלכה היא עפ"י מהדורת 'מכון ממרא' ומהדורת הגר"י קאפח ובסוגריים מרובעות המספור כבדפוסים.

³ הקדמה למשנה תורה, סעיף לט. ראוי להדגיש כי אע"פ שהעניינים הנידונים כאן מצויים גם בספריו האחרים של הרמב"ם, עניינו של מאמר זה הוא במשנה תורה כספר של דעה. מתוך כך יובאו כמעט רק מובאות ממשנה תורה, מה גם שזהו הספר היחיד שנכתב על טהרת לשון הקודש, ובו ניתן לעמוד על השימוש השונה במושגים ובמשמעותם.

⁴ ספר זמנים, הלכות חמץ ומצה פ"ו, ה"ג. בעניין מצוות אינן צריכות כונה, והחריגים לכלל זה, ראה גם דברי הגר"י קאפח בהלי קרית שמע פ"ב, ה"א (הערה ב); הלכות שופר סוכה ולולב פ"ב, ה"ד (הערה ח); הלכות חמץ ומצה פ"ו, ה"ג, ואף דברי הרב רבינוביץ ביד פשוטה, ותשובת ר' אברהם בנו של הרמב"ם סי' כ"ז (מהדורת פרדס) המובאת שם.

הטוב, במובן שחרורו של האדם מיצרו הרע האונסו: "כופין אותו עד שיאמר רוצה אני".⁵

רמת הקבלה השניה היא הלימוד, הידיעה וההבנה, תהליך המתחולל מתוך כוחות הנפש של רכישת המידע. ; בו "כל איש מישראל, חייב בתלמוד תורה: ... לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה",⁶ אך בראש וראשונה דרישת הקדם היא המידות ויראת השמיים:⁷

אין מלמדין דברי תורה אלא לתלמיד הגון נאה במעשיו, או לתם. אבל אם היה הולך בדרך לא טובה, מחזירין אותו למוטב, ומנהיגין אותו בדרך ישרה, ובזקין אותו; ואחר כך מכניסין אותו לבית המדרש, ומלמדין אותו.⁸

רמת הקבלה השלישית היא התודעה – ההכרה, עיסוקו המחשבתי המתמיד של האדם במושגי האמת פרי-הלימוד והמעשה, בתורה, בה', באמת-הנצח; תפיסת האדם את הנהגת ה' בעולם, והתקרבותו של האדם למימוש מהותו בחייו היומיומיים. בלשונו של הרמב"ם: הדעה. דעה זו הריהי שלב הנמצא מעבר למעשה, ומעבר להבנה, והיא היא הווייתו הקיומית של האדם.

עיסוק מקיף במשולש הקשרים מעשה-לימוד-תודעה חורג ממאמר זה, נסתפק באמירה כי רמות קבלה אלו מאופיינות בקשר הן של התקדמות והן של חזרה חלילה: למשל, תדירות מעשים טובים מביאה לדעות קבועות ומבוססות, תלמוד תורה לפני דעה, תלמוד תורה מביא לידי מעשה, ועוד.⁹ ההלכה הבאה מאפיינת את הקשר בין דעה למעשה, ותשמש כנקודת מוצא לעיסוק מעמיק במושג דעה:

⁵ "עד שיאמר רוצה אני" - דין זה נמצא במתן גט (גירושין פ"ב, ה"טז [כ] ועיין שם ביאורו הנפלא של הרמב"ם על נפש האדם ועל מהותו, והערותיו של הגר"י קאפח), ואף בחובת קרבנות (סוף פרק יד ממעשה הקרבנות).

⁶ ספר המדע, הלכות תלמוד תורה פ"א, ה"א[ח].

⁷ בעניין יראת שמים, ראה גם ספר שופטים, הלכות מלכים ומלחמותיהם א, ט. עיין בירור המושג יראת ה' בייד פשוטה" לרב רבינוביץ שליט"א בהלכות תשובה פ"י, ה"ה ולעומתו את דברי הר"י קאפח בהלכות יסודי התורה פ"א, ה"ב (הערה ב).

⁸ הלכות תלמוד תורה פ"ד, ה"א. ראה מו"נ ח"ג פכ"ז, על יחסי הקדימות והחשיבות בין תיקון הגוף (המעשים והמידות) לתיקון הנפש (השקפות). והרי הלכות דעות קודמות להלכות תלמוד תורה.

וכיצד ירגיל אדם עצמו **בדעות** אלו עד שייקבעו בו - **יעשה** וישנה וישלש במעשים שעושה על פי **הדעות** האמצעייות, ויחזור בהן תמיד, עד שיהיו **מעשיהן** קלים עליו ולא יהיה בהם טורח, וייקבעו **הדעות בנפשו**.¹⁰

ג. ממדע לדעה [בדילוג]

.....

הכרה - דעה - זו מביאה טוב נצחי לבעליה, היא הנפש הנקנית: "יודעת ומשגת הדעות הפרודות מן הגלמים, ויודעת בורא הכול, ועומדת לעולם, ולעולמי עולמים".¹¹ והיא "צורת הנפש, שהיא הדעה שהשיגה הבורא כפי כוחה והשיגה **הדעות הנפרדות ושאר המעשים**".¹²

ד. קריאה להכרה [בדילוג]

... "בשם ה' אל עולם"

קריאה זו – בעלת הד ניכר היא בעולמו של הרמב"ם. כל ספר מספריו של הרמב"ם בכלל, וכל ספר מספרי משנה תורה, פותח הרמב"ם בקריאה זו, של קריאה והודעה להכרת ה', "בשם ה' אל עולם", הודעה הבאה מתוך דעה-הכרה, בדיוק כפי שעשה זאת אברהם אבינו "קריאה הכוללת מציאות ה' וחידוש העולם מאת אותו האלוה"¹³:

כיון **שהכיר וידע**, התחיל להשיב תשובות על בני אור כשדים ולערוך דין עימהם... כיון שגבר עליהם בראיותיו, ביקש המלך להורגו; נעשה לו נס, ויצא לחרן. והתחיל לעמוד ולקרות בקול גדול לכל העם, **ולהודיעם** שיש אלוה אחד לכל העולם, ולו ראוי לעבוד. והיה מהלך וקורא ומקבץ העם

⁹ ראה למשל על תלמוד ומעשה בהלי תלמוד תורה פ"א,ה"ד; על קדימות לימוד לדעה ראה הלי תשובה פ"י,ה"ט.

¹⁰ ספר המדע, הלכות דעות פ"א,ה"א [ז].

¹¹ יסודי התורה ד, יד-טו [ח-ט].

¹² תשובה פ"ח,ה"ו [ג].

¹³ מו"נ ח"ג,פכ"ט.

מעיר לעיר ומממלכה לממלכה, עד שהגיע לארץ כנען, והוא קורא, שנאמר
 ויקרא שם - בשם ה', אל עולם.¹⁴

ה. חיים ואהבה

כיוון שדעה היא הכרה, והכרה היא דעה שבאה מתוך השכלה ואימות, אך אינה
 מסתכמת בכך, מובן מדוע המושגים "הכרת האמת כפי שהיא", "קרבת ה'" "אהבת
 ה'", "דעת ה'" מתחלפים. נקל יהיה לראות זאת מדברי הרמב"ם:

דבר ידוע וברור שאין אהבת הקדוש ברוך הוא נקשרת בליבו של אדם, עד
 שישגה בה תמיד כראוי ויעזוב כל שבעולם חוץ ממנה כמו שציווה ואמר
 "בכל לבבך ובכל נפשך": אלא בדעה שיידעהו. **ועל פי הדעה – על פי
 האהבה - אם מעט מעט, ואם הרבה הרבה.**¹⁵

...ולפי הדברים האלו אני מבאר כללים גדולים ממעשה ריבון העולמים, כדי
 שיהיו פתח למבין **לאהוב את השם**, כמו שאמרו חכמים בעניין **אהבה**,
 שמתוך כך אתה **מכיר** את מי שאמר והיה העולם.¹⁶

אהבה בודאי אינה הבנה בלבד, אלא חיים מלאים. נשים לב לצדדי המטבע: הדעה
 מובילה לאהבה ("על פי הדעה – תהיה האהבה") ומנגד ההבנה מביאה לאהבה
 ("פתח למבין לאהוב"), המסקנה היא שאהבת ה' היא דעת ה'. וזה וזה – הדעה
 והאהבה - הם הם הכרת ה' ("בעניין אהבה, שמתוך כך אתה מכיר"). אכן, דעה
 מדע ומעשה מקיימים יחסי גומלין עמוקים ביניהם: אהבה לה' מעוררת את קיום
 המעשה (המצוות) ודרישת תלמוד התורה, ואף להיפך: קיומם של המצוות וידיעתן
 מעוררת את קרבת ה'.

דעה ומדע, ידיעה ואהבה, למה הדבר דומה? למנגינה. עניינו של איש המדע הוא
 בניסוח מתמטי-פיזיקלי של הצלילים. (השוה: הבנה מדעית, ביאור של "מעשה
 ריבון העולמים"); עניינו של נגן יהיה בהאזנה לצלילים אלו והרהור במשמעותם
 הפנימית לו (השוה: "לאהוב את השם"). גדול כוחו של היודע והמאזין לצלילים. אם

¹⁴ ספר המדע, הלכות עבודה זרה פ"א, הי"ב-יג [ג]. הפסוק מבראשית כא, לג.

¹⁵ תשובה פ"י, ה"י [נ]. גרסאת כת"י אוקספורד: "ועל פי הדעה – על פי האהבה".

¹⁶ יסודי התורה פ"ב, ה"ב.

נמשיך משל זה למשנה תורה אזי ידיעת **ההלכות** הם כתיאור הנוסחאות, ההכרה הנובעת מהם היא ניגון הצלילים.

מתוך בירור זה יובן כי הרמב"ם אינו "רציונליסט" במובן הפשוט והקר של המילה. אומנם להכרה זו יגיע האדם מתוך שכלו, ולא מתוך דמיונו, אך לא במדע בלבד כי אם בדעה. יותר מכך, הרמב"ם ידגיש פעמים רבות כי במעשה ובמחשבה – בהם ביחד טמונה קרבת ה'.¹⁷

...אין שם [=לא קיים] צדיק גמור אלא בעל חכמה **שעושה** מצוות אלו, **ויודען**.¹⁸

"הקדוש ברוך הוא נתן לנו תורה זו, עץ החיים" (תשובה ט, ד) – עצת חיים היא לאדם במעשהו, בהבנתו ובדעתו. בתום פירוט הלכות תמורה ועם מתן טעמה של הלכה, מסכם הרמב"ם את ספר הקרבנות במילים מופלאות:

וכל אלו הדברים - כדי לכופ את יצרו, ולתקן **דעותיו**. ורוב דיני התורה אינם אלא **עצות** מרחוק מגדול העצה, **לתקן הדעות וליישר כל המעשים**; וכן הוא אומר "הלוא כתבתי לך, שלישים - במועצות ודעת. להודיעך קושט אמרי אמת, להשיב אמרים אמת לשולחיד".¹⁹

משעמדנו על מובנו הגדול של המושג דעה – הכרת ה', נוכל להבין כי הכרה זו, פועמת בכל נפשו של האדם, לא רק בשכלו, אלא בכל נפשו, שהרי "נפש האדם – אחת היא".²⁰ במילים אחרות, בכל חייו:

¹⁷ ראה סיומו של מורה הנבוכים העומד על הפסוק מירמיה: "כי אם בזאת יתהלל המתהלל, השכל וידוע אותי--כי אני ה', עושה חסד משפט וצדקה בארץ: כי באלה חפצתי, נאום ה'" – "...כי שלמות האדם אשר בה יתפאר באמת היא מי שהגיע להשגתו יתעלה כפי יכולתו, וידע השגחתו על ברואיו בהמצאתם והנהגתם היאך היא, והיו הליכות אותו אדם אחר אותה ההשגה, מתכוון בהם תמיד להתדמות במעשיו יתעלה..."

¹⁸ ספר קדושה, הלכות איסורי ביאה פי"ד, ה"ד [ג].

¹⁹ ספר הקרבנות, הלכות תמורה פי"ד, הי"ז. על ההדגשה "רוב" ולא "כל" בהלכה המובאת, ראה מו"י, ח"ג סוף פרק כו.

²⁰ המשפט הפותח את הפרק הראשון משמונה פרקים לרמב"ם (הקדמתו למסכת אבות).

צריך האדם שיכוון **כל מעשיו**, כולם, כדי **לידע** את השם ברוך הוא, בלבד.²¹

תביעת חיים זו היא מהות החיים. שהרי **אין חיים אלא דעות נכונות**.²² אמירה זו אינה הלך מחשבה, מגדל פורח באויר, אלא היא הלכה למעשה:

תלמיד שגלה לערי מקלט, מגלין רבו עימו: שנאמר "וחי"²³ - עשה לו כדי שיחיה, **וחי בעלי חכמה ומבקשיה בלא תלמוד כמיתה חשובה**.²⁴

הלכה זו בניסוחה הנפלא של הרמב"ם,²⁵ אינה רק החיוב הטכני, אלא באה ללמד על מהותם של החיים, ועל מהותו של המוות. הלכה נפלאה זו, נוקבת הבנה עמוקה **בפער** בין יעודה המלא של התורה, לתפקיד שהתורה ממלאת היום: הלכה זו נמצאת בין דיני עיר מקלט, דינים שאינם נוהגים בשעת כתיבת שורות אלו, ומשום כך אינם נמצאים ב"שולחן ערוך" של עם ישראל. אך הלכה זו, אין רלוונטית ממנה, היא היא ביטוי עמוק להכרת החיים, יום-יום, בזמן הזה. בהשמטתה מתלמודה של תורה, משום שאינה ישימה כעת, יש יותר מאשר החמצה עצומה של מגמתה של תורה. הלכה זו אינה בודדת, כמוה הלכות רבות העוסקות בטהרה, במקדש, בקרבנות, בסנהדרין, בנזירות ועוד. כדי להבין את מידת ההחמצה די אם נאמר שמתוך תרי"ג מצוות של תורה, רק כעשירית מהם משמשים הלכה למעשה. **כדי לקנות דעה שלמה, יש להקיף את תורה שבעל פה כולה - לשון אחרת, משנה תורה.**

1. הליכות משנה תורה

משנה תורה הוא סיכומה של תורה שבעל פה כולה. הן בזמן הגלות, והן בימות המשית, מהרה יבוא. עם שובנו ארצה (ספר זרעים), עם הכון תבניות ממלכתיות (ספר שופטים), עם שוב הקרבנות וחידוש עבודת המקדש (עבודה – קרבנות-טהרה), ויחד עם משפט עברי מלא (נזיקין-קנין-משפטים). אומנם נבצר מאיתנו לקיים את

²¹ דעות פ"ג, ה"ה [ב].

²² עיין היטב מו"נ ח"א, פמ"ב.

²³ דברים ד, מב; דברים יט, ד; דברים יט, ה.

²⁴ ספר נזיקין, הלכות רוצח ושמירת הנפש פ"ז, ה"א.

²⁵ הסוגיה נמצאת בבבלי, מסכת מכות דף י, ע"א: "א"ר יצחק מאי קרא (דברים ד) "ונס אל אחת מן הערים האל וחי" עבד ליה מידי דתהוי ליה חיותא [=עשה לו דבר שיהיה לו חיים]. תנא תלמיד שגלה מגלין רבו עמו, שנאמר: "וחי" עבד ליה מידי דתהוי ליה חיותא. אמר ר' זעירא מכאן שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון... והא א"ר יוחנן מנין לדברי תורה שהן קולטין? ... מאי קולטין? ממלאך המות."

כל דברי התורה הזאת – בעוונותינו – אך לא נבצר מאיתנו מלהכיר ולאמץ שבילי מחשבה אלו.

הפסיקה, ההכרעה ההלכתית איננה רק לדעת מה יעשה ישראל, אלא בעיקר, מתוך המעשה, כיצד יחשוב ישראל. והנה ההלכה היא "לתקן הדעות וליישר כל המעשים" כלשונו של הרמב"ם.²⁶ משמעה של ההכרעה בין דעות שונות - החלוקות בדין ובמעשה, והמבטאות גישות השקפתיות שונות- היא קביעת עדיפות להיבטי החיים. המשפט התלמודי המפורסם "אלו ואלו דברי אלוהים חיים" אינו מסתיים במאזן זה בלבד, אלא בהכרעה הברורה: "והלכה כבית הלל",²⁷ כלומר אלו ואלו מציגים היבטים נכונים של החיים, אך מוטלת עלינו ההכרעה בעדיפותו של ההיבט החשוב יותר. הבנה זו, היא הנותנת להלכה משמעות של השקפה, אם נכיר את ההלכה כולה על כל היבטיה, נוכל להבין את המארג ההשקפתי שהתורה ומוסריה מנסים לטוע בנו.²⁸

במכלול השלם של ציוויי התורה, באים לידי הכרעה כל היבטי החיים. באומרי "השלם" הכוונה על "תורה שבעל פה כולה", כולל דיני הקרבנות, דיני הטהרה, דיני מלכים וכו'. בכל דין, יש פנים אחרים שניבטים, ועל האדם לא רק לשנן הלכות אלו, לא רק לקיים אותם (או לשאוף לקיים אותן), לא רק להבין אותם, אלא להכיר בהן, לחיות אותם. תביעה זו – בוודאי תובעת מאמץ של לימוד, של תיאום הדינים ושל הסקת המסקנות. במובן זה – משנה תורה אינו רק חיבור הלכתי "לידע ביאור האסור והמותר וכיוצא בהם משאר המצוות",²⁹ אלא אף חיבור עם היבטים השקפתיים, לא רק בשל שיבוצם של דברי מחשבה ומוסר, אלא כי ההלכה היא היא

²⁶ תיקון הדעות – במובנו של המושג דעה – הוא גם משמעו של המובא במורה נבוכים ג, נא: "ודע, כי מעשה העבודות הללו, כקריאת התורה והתפילה ועשיית שאר המצוות, אין תכליתן אלא שתוכשר [הכשרה של הרגל וסיגול, הערת המהדיר, הגר"י קאפח זצ"ל] בהתעסקות במצוותיו יתעלה מלעסוק בענייני העולם, כאילו התעסקת בו יתעלה לא בזולתו". והבאתי משפט זה כתואם למה שנכתב במשנה תורה, מפני מי שהחפץ הביאו לטעון כי אין למעשי המצוות טעם אלא עצם המעשה, ולא התודעה הנדרשת מהם, ואף גייס תרגום ישן.

²⁷ תלמוד בבלי, עירובין דף יג, ע"א.

²⁸ יש לעיתים להבחין בין ההדגשים של ההיבט המקראי (תורה שבכתב), להיבט של מוסרי התורה (תורה שבעל פה). להבנה נכונה של דברי הרמב"ם במו"נ ח"ג, פמ"א: "כי הכוונה עתה לתת טעם למקראות, לא ליתן טעמים לתורה שבעל פה", ראה מאמרו של הרב פרופ' ב.ז. בנדיקט זצ"ל בספרו "אסופת מאמרים" בהוצאת מוסד הרב קוק תשנ"ד, "מדרשי הרמב"ם – מדרש חז"ל", עמ' קפו. המאמר נחתם במילים אלו: "בסיכומו של דבר: הנטייה לראות במורה הנבוכים סטייה של הרמב"ם מדרך חז"ל ניתנת איפוא להפרכה. יתר על כן, ניתן להוכיח שלאמיתו של דבר הוא חיבור הלכתי". על דרך מטבע לשונו, נאמר לנו כי משנה תורה הינו חיבור השקפתי.

²⁹ סוף פרק ד' מהלכות יסודי התורה.

ביטויה של השקפה.³⁰ זו גם משמעותו של מאמר חכמים:

תנא דבי אליהו, כלל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן העולם
הבא; שנאמר "הליכות עולם לוי", אל תקרי הליכות אלא הלכות.³¹

הבנה זו משלימה היבט אחר, חשוב לא פחות בהבנה ישרה של הרמב"ם. מורה
נבוכים – "הליכות עולם" ומשנה תורה – "הלכות עולם", אחד הם בהבעתם הלכה
והשקפה המתגבשים ביחד.³²

ז. על חירות ואחריות

כדי להבין כיצד כל הלכה יש בה – במעשה ובהרהור בה- לתת לאדם דעה, נרחיק עד
הלכות קרבן שגגת ציבור.

הלכות שגגות בספר קרבנות בפרקים יב-יד עוסקות בשגגות שבית הדין הגדול,
הסנהדרין, שוגים בהוראתם לציבור, ובקרבן הכפרה המתחייב ממעשה הציבור על
פי הוראתם. יש פעמים שעל מעשה שהותר – בית הדין יחויב בקרבן ויפטור את
העושים על פיו, ויש פעמים שהסנהדרין פטור וכל אחד מהעושים בשגגה – יחויב
בקרבן אישי. נשים לב כי על שגגה חייבים בקרבן:

שהשוגג, היה לו לבדוק ולדקדק, ואילו בדק יפה יפה ודיקדק בשאלות, לא
היה בא לידי שגגה; ולפי שלא טרח בדרישה וחקירה ואחר כך יעשה, צריך
כפרה.³³

הבנה עמוקה יותר של דיני קרבן של שגגת הוריית בית דין יכולים, אם כן, ללמד
אותנו על החלוקה בין קבלת האחריות על הפרט - האישית, המוטלת על כל אחד

³⁰ ראה דברי תמצית בספרו של "טברסקי ב"מבוא למשנה תורה להרמב"ם", (מהדורה עברית בהוצאת מאגנס, תשנ"א) בעמ' 270, בפרק "הלכה ופילוסופיה": "על צד האמת נקבעת כאן בתמצות נועז העובדה, שההלכה היא דו-ממדית: יש לה מימד משפטי, במובן המצומצם והריאלי של המילה; ויש לה מימד מטה-משפטי, פילוסופי; ושני אלה מרכיבים אחים הם ואין להפריד ביניהם".

³¹ מסכת מגילה, דף כ"ח ע"ב.

³² בעניין זה נכתב רבות. על כל פנים ראויים להיזכר גם דברי הגר"י קאפח: "הרמב"ם הוא אחד, הרמב"ם של משנה תורה על כל חלקיו, הוא הרמב"ם של פירוש המשנה עם כל מה שכלול בו מהקדמת זרעים כולה, שמונה פרקים, ופרק חלק, הוא הרמב"ם של מורה נבוכים כולה. ודעותיו בכל ספריו שלובים, ואחוזים זה בזה, אחד באחד ידובק ורוח לא תבוא ביניהם" (הקדמה לספר קרבנות).

³³ שגגות פ"ה, ה"ח[נ].

מאתנו, לבין קבלת האחריות על הכלל – הציבורית, המוטלת על גדולי ישראל. הפרטים רבים ואין כאן המקום לפרטם, אף על פי כן ננסה להתבונן על שלוש הבחנות חשובות. ההבחנה הראשונה בולטת מתוך הדין הבא:

”וכן אם לא היו העושים שוגגין על פי ההוראה - הרי בית דין פטורין, וכל העושים חייבין. כיצד: הורו בית דין לאכול חלב הקיבה כולו, וידע אחד מן הקהל שטעו ושחלב הקיבה אסור, ואכלו מפני הוראתם, **שהיה עולה על דעתן שמצוה לשמוע מבית דין, אף על פי שהם טועים** - הרי זה האוכל חייב חטאת קבועה על אכילתו, ואינו מצטרף למניין השוגגים על פיהם.

במה דברים אמורים, בשהיה זה שידע שטעו חכם או תלמיד שהגיע להוראה; אבל אם היה עם הארץ, הרי זה פטור - שאין **ידיעתו** באיסור ידיעה ודאית, ומצטרף לכלל השוגגים על פיהם.³⁴

נשווה זאת לידוע לנו אודות דיני זקן ממרא:

אבל זקן ממרא האמור בתורה - הוא חכם אחד מחכמי ישראל שיש בידו **קבלה**, ודן ומורה בדיני תורה כמו שידונו ויורו כל חכמי ישראל, שבאה לו מחלוקת בדין מן הדינין עם בית דין הגדול, ולא חזר לדבריהם אלא חלק עליהם והורה לעשות שלא כהוראתן: גזרה תורה עליו מיתה; ומתוודה, ויש לו חלק לעולם הבא.

אף על פי שהוא דן והן דנין, והוא קיבל והם קיבלו - הרי התורה חלקה להם כבוד; ואם רצו בית דין למחול על כבודן, ולהניחו - אינן יכולין, כדי שלא ירבו מחלוקת בישראל.

אין זקן ממרא חייב מיתה, עד שיהיה חכם שהגיע להוראה, סמוך בסנהדרין, ויחלוק על בית דין בדבר שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת [כלומר על מצוות לא תעשה], או בתפילין; ויורה לעשות כהוראתו, או **יעשה**

³⁴ שגגות פייג, הי"ג-יד.

הוא על פי הוראתו [כלומר אפילו לא הורה]; ויחלוק עליהם, והם יושבין בלשכת הגזית.³⁵

מתי אם כן הוא חייב לשמוע? מתי לא? נשים לב למקרים, שגגת הוראה היא כאשר באים להתיר דבר שאסור. ואותו גדול ישראל פסיבי במעשיו, אוסר על עצמו. בדין זקן ממרא המקרה הוא הפוך: זקן ממרא כשמתחייב על מעשהו,³⁶ הריהו התיר דבר שאסור בעשייה אקטיבית. אם כן, אפילו יבואו כל הסנהדרין לומר לגדול ישראל שמותר לחלל שבת באופן מסויים. האם מותר לגדול ישראל כזה לנהוג איסור בעצמו, אם יודע שהדבר אסור? התשובה היא חיובית! החריג הבודד הוא בקביעת מועדי השנה:

בית דין שקידשו את החודש - בין שוגגין, בין מוטעין, בין אנוסין - הרי זה מקודש, וחייבין הכול לתקן המועדות על יום שקידשו בו: אף על פי שזה ידע שטעו, חייב לסמוך עליהם, שאין הדבר מסור אלא להם, ומי שציווה לשמור המועדות הוא ציווה לסמוך עליהם - שנאמר "אשר תקראו אותם..."³⁷.

הבחנה שניה היא: צריך שלתוקף ההוראה של בית הדין תהיה משמעות ציבורית, כלומר שרוב הציבור יעשה על פיהם, אך אם רק מיעוט הציבור עושה על פיהם – הרי שקרבן הכפרה על השגגה – יהיה פרטי. את מי מחשיבים בכלל הציבור השוגג, גם כאן הפרטים רבים, אך תשומת לב נוספת תגלה הלך מחשבה נדרש:

ואין משגיחין על יושבי חוצה לארץ, שאין קרוי קהל אלא בני ארץ ישראל.³⁸

כלומר יושבי ארצות נכר אפילו יהיו רוב ממשי, אין הם אלא פרטים, בהיבט האישי המצומצם. רק כאן יש קהל – כנסת ישראל, כגוף אחד בעל משמעות ציבורית.

הבחנה שלישית – אך בוודאי אינה אחרונה – והיא אולי הפרקטית ביותר לקהל הקוראים (ועתה אפשר להשתמש במילה קהל...). היא מה קורה אם הוראת הסנהדרין פשטה בציבור, ולאחר זמן נודע לסנהדרין שטעו. מעתה, משעת הידיעה

³⁵ ממרים פ"ג, ה"ד-ו [ד-ה].

³⁶ זקן ממרא מתחייב על הוראתו "בין שהיו הן אוסרין והוא מתיר, בין שהיו הן מתירין והוא אוסר" (ממרים ד, א)

³⁷ ספר זמנים, הלכות קידוש החודש פ"ב, ה"א[ג].

של הסנהדרין ועד שעת התפשטות הדין המתוקן, על מי מוטלת האחריות? הנה התשובה:

בית דין שהורו בשגגה, ונודעה להם שגגתם - בין שהביאו כפרתן, בין שלא הביאו כפרתן - כל העושה כפי הוריתן שפשטה ברוב הציבור מאחר שידעו, הרי זה מביא אשם תלוי: הואיל והיה לו לשאול בכל עת על דברים שנתחדשו בבית דין, ולא שאל - הרי זה כמי שנסתפק לו אם חטא או לא חטא.³⁹

האחריות המהדהדת מבין דינים אלו היא עמוקה ונוקבת "לשאול בכל עת...". זו אך זוהי גם **החירות** הגדולה שבחיים. לבדוק, להתקרב לאמת, להכיר בה ולחיות אותה. גילוי זה, דא עקא, מודח ונצפן בתוך דיני שגגת בית דין, שודאי לא נטעה לומר שאינם נלמדים תדיר; ורבות, אף אינם משאיפתם של לומדי התורה.⁴⁰ **צא ולמד** כי הכרת גנזי תורה אלו, יש בהם להשיב רבות מכבודה של תורה.⁴¹

ח. פסח - פדות נפשנו

ימים אלו, ימי חג הפסח "שואלין ודורשין בהלכות הפסח קודם הפסח שלשים יום"⁴². כאן הגלות הארוכה השכיחה את מהותם של ימי הפסח, עד שבשולחן ערוך "הלכות הפסח" כוללים את דיני נקיון החמץ, ליל הסדר של ימינו והתפילות. הלומד מתוך הלכות אלו בלבד, יסבור שהנה החג מתמצה במעשים המתבקשים כנדרש שם. אך האופי המקורי של החג ומשקלו המכריע הריהו קרבן הפסח, העלייה לרגל וקרבת העלייה, השמחה והחגיגה, הטהרה וכל הויית הקדושה והיחד של "כל ישראל חברים ברגל".⁴³ **הגע עצמך** מה בין ימי הוד והדר אלו לצמצומיני היום.

³⁸ שגגות פי"ג, ה"ט[ב].

³⁹ שגגות פי"ד, ה"י[ה].

⁴⁰ בדוגמא זו אפשר לראות את הפער הגדול באופן הלימוד בין שני קצותיו: לימוד ההלכה למעשה - על פרטיה ודקדוקיה, פעמים רבות מתוך הבנה שגויה שזו כל התורה. הקצה השני - הוא לימוד התלמוד (בין בבקיאיות, בין בפלפול) מבלי להגיע למסקנות הלכתיות - לא משום פספוס האקטואליות שלהם - אלא משום החמצת הרלוונטיות שלהם לחיי תודעה נכונה.

⁴¹ "ואין כבוד התורה, אלא לעשות על פי חוקיה ומשפטיה" (ספר שופטים, הלכות סנהדרין, סוף פרק כד).

⁴² בבלי, מסכת פסחים, דף ה, ע"ב.

⁴³ ספר טהרה, הלכות מטמאי משכב ומושב פי"א, ה"א[ט].

"משנה תורה" – שנכתב בחצות הליל של הגלות הארוכה ועם זאת, כאילו במנותק מכל הויה גלותית - משמר את האופי המקורי, האמיתי, הנדרש והנשאף של החג, את ה"עצות מרחוק מגדול העצה": "הלכות חמץ ומצה" "הלכות קרבן הפסח", "הלכות חגיגה"... תורה שלמה, שאילולא כך אינה מושלמת⁴⁴.

שמא בשל כך, פותח מו"ר הרב קאפח זצ"ל, את ספר הקרבנות באמירה אישית כי לי נדמה כי מחמת הניתוק מתורת רבנו הגדול **לכל ענפיה** רבתה השחיתות בכל ענפי החיים... ואילו למדו הרמב"ם **בכל חלקיו** לא היו נוהגים כן.

נחתום בדברינו על הנאמר על חובתו המיוחדת של המלך להימצא תמיד עם משנה תורה (שבכתב), ובודאי היו מילים אלו מול עיני רבנו, במלאכת השמים הגדולה של ארבעה עשר כרכיו של משנה תורה:

" וְכָתַב לוֹ אֶת-מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת, עַל-סֵפֶר...

וְהִיָּתָה עִמּוֹ, וְקָרָא בוּ כָּל יְמֵי חַיָּיו לְמַעַן יִלְמַד, לְיִרְאָה אֶת ה',

לְשַׁמֵּר אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת וְאֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה, לַעֲשׂוֹתָם"⁴⁵.

⁴⁴ יהי רצון "ה' אלוהינו ואלוהי אבותינו, יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום, שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך, ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים שיגיע דמם על קיר מזבחך לרצון, ונודה לך שיר חדש על גאולתנו ועל **פדות נפשנו**" (ספר זמנים, חמץ ומצה פ"ח, ה"ה)

⁴⁵ דברים יז, יט-כ.